

Marko Štepec

MUZEJSKA PRIZADEVANJA ZA ODPRTO DRUŽBO IN SPRAVO

Uvodno pojasnilo

Vsaka zapisana beseda v naslovu prispevka potrebuje pojasnilo ali vsaj drobno opombo. Besedna zveza *muzejska prizadevanja* nas ne sme zavesti, da v prispevku obravnavamo jasno oblikovana in načrtovana programska stališča ali usmeritve, ki naj bi se bolj ali manj uspešno uresničevale prek muzejskega dela. Nasprotno, izhodišče prispevka – na izbranem primeru Muzeja novejše in sodobne zgodovine Slovenije oziroma njegovih predhodnikov – so izbrani projekti, ki niso bili naročeni s strani nosilcev politične moči. Praviloma tudi niso bili osrednji del muzejskih delovnih programov, ampak so s svojo »marginalnostjo« razkrivali prevladujoča razmerja moči in nenačrtovano širili meje avtonomije muzejskega dela. Z avtonomijo, ki jo pogosto povezujemo s strokovnostjo, je povezan tudi pojem *odprta družba*, v središču katere je človek s svojo osebno izkušnjo, krhkostjo in minljivostjo. Njegova svoboda je na podlagi skupnih vrednot, kulture in tradicije omejena s soljudmi in skupnostjo. Z upoštevanjem temeljnih načel demokracije, ki jih lahko prepoznamo v ločitvi sodne, izvršne in zakonodajne oblasti ter v enakosti pred zakonom, jo varuje tudi sodobna država. Vsa ta najosnovnejša načela »družbene pogodbe« lahko označimo s pojmom *sprave* kot predpogoja demokratične države. *Sprava*, ki je pomensko odprt pojem, je v kontekstu

tega muzejskega prispevka razumljena predvsem kot sposobnost celovitega prepoznavanja zgodovinskih dejstev in nujnost refleksije lastne preteklosti; to je tudi osnova muzejskega poslanstva na križišču varovanja kulturne dediščine, znanstvenega raziskovanja in izobraževanja. Razlog, da sem za razmislek o stvari izbral prav Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije, je njegovo delovno področje, ki je tesno povezano z vsebinami, ki občasno še vedno ločujejo in delijo slovensko javnost. Posledično to vpliva na njegovo izpostavljeno vlogo in pomen, v katerih se zrcalijo družbena nasprotja v vsej svoji večplastni zgodovinski dimenziji. V svojem razmišljanju izhajam iz predpostavke, da mora biti muzej kot javna ustanova sposoben kritične refleksije lastne in skupne preteklosti, saj lahko le takšen uspešno izpolnjuje svoje poslanstvo varovanja dediščine, njene prezentacije, vključevanja življenjskih zgodb, ustvarjanja pomenov in osmišljanja materialnega.

Preobrazba Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Muzej novejše zgodovine

Poslanstvo in zbiralna politika muzeja, ki je bil ustanovljen kot Muzej narodne osvoboditve, pozneje preimenovan v Muzej ljudske revolucije Slovenije in spremenjen v Muzej novejše zgodovine, sta bili vse od ustanovitve primarno vezani na zbirke in obdobje druge svetovne vojne, natančneje narodnoosvobodilne borbe. Muzej je bil ustanovljen 7. februarja 1948 kot Muzej narodne osvoboditve in je sicer ena od treh ustanov s skupnim izvorom v Znanstvenem inštitutu pri Izvršnem odboru OF, ki je bil primarno zadolžen za mejno problematiko in zbiranje gradiva o NOB. Iz njega so nastali Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, pozneje Inštitut za novejšo zgodovino INZ, Inštitut za narodnostna vprašanja in muzej.¹ Muzej je bil 1. junija 1962 preimenovan v Muzej ljudske revolucije s tri leta pozneje dodanim poudarkom Slovenije, ki je podčrtal njegovo geografsko in republiško osrednjost v nastajajoči muzejski mreži oddelkov revolucij, lokalnih muzejev NOB in spominskih sob.² Od tod izvira njegova posebnost v primerjavi z ostalimi muzeji. Njegova prepoznavna kratica je bila MLRS in v središčni osi na platoju pred vhodom v Cekinov grad je bil postavljen kip Josipa Broza - Tita.

1 »Vlada LR Slovenije je 7. februarja 1948 ustanovila Muzej narodne osvoboditve, ki je prevzel skoraj vse gradivo ukinjenega Znanstvenega inštituta.« Nataša Urbanc, 50 let Muzeja, v: *Muzej novejše zgodovine 1948–1998*, Ljubljana: Muzej novejše zgodovine 1998, str. 13–18.

2 Glej *Muzeji in galerije v Sloveniji*, ur. Vesna Bučič, Hanka Štular, Ljubljana: Društvo muzealcev Slovenije, 1979.

V svoj delokrog je že zgodaj vključil »napredno« delavsko gibanje in socialistično izgradnjo po drugi svetovni vojni. S tem je širil časovno polje svojega delovanja na predvojno in povojno obdobje, na podlagi skrbno izbrane selekcije vsebin. S temi spremembami, ki so preusmerjale pozornost v dolgo trajajoče zgodovinske zakonitosti, se je širilo časovno polje delovanja muzeja na predvojno in povojno obdobje. Kot vojna, ki je bila vredna tega imena, in ločnica obdobja je bila seveda prepoznana le druga svetovna vojna, natančneje narodnoosvobodilni boj kot samostojna miselna kategorija s svojo terminologijo in pravili dovoljenega, tesno povezanimi s pojmom revolucije. Tudi obravnavanje razširjenih vsebin – posebej njihova prezentacija – je bilo podvrženo ozkemu izboru in nadzoru. Selekcija je vedno del procesa »dediščinjenja«, a je bila v obliki, kot jo beležimo, ob pomanjkanju avtonomije, poudarjeno v funkciji propagande, aktualizacije in spremenljive politizacije obravnavanih vsebin in z njimi povezanih hierarhij, izbrisov in izključevanj.

Obenem pa so že te zgodnje vsebinske širitve odprle vprašanja o konceptih zbiralne politike, izbirah vsebin in možnostih ter nezmožnostih celovitega razumevanja preteklosti. V ospredju njegove usmeritve, ki je prevladovala do devetdesetih let 20. stoletja, je bila ozko »ideološko zamejena« vsebina, povezana z drugo svetovno vojno in obdobjem po njej. Muzej ljudske revolucije Slovenije je imel svoje posebno mesto in vlogo, tesno povezano z dejstvom, da je veljal za osrednjega nosilca ter varuha dediščine zbirk in vsebin, ki so bile v samem osrčju idejnih podlag in celo izvorov oblasti. To »privilegirano« mesto, ki ga je muzej nekoč imel, se je prepoznavalo v tem, da je bil osrednja točka visokih protokolarnih obiskov, domačih gostov in »delegacij« iz tujine. Seveda je to izbrano mesto kmalu postalo tudi prekletstvo, saj je od konca osemdesetih let 20. stoletja obisk muzeja strmoglavil.

Dejavnost muzeja, njegove koncepte in učinke najbolje prepoznamo prav na stalnih in občasnih razstavah. V obdobju med letoma 1948 in 1990 je muzej postavil 3 stalne razstave, ki so bile povezane z obdobjem med letoma 1941 in 1945, z datumi odprtja 26. april 1955, 21. julij 1961 in 7. maj 1965. Slednja je bila 1971 s prenovo zmanjšana za eno sobo z namenom pridobitve prostora za občasne razstave.

Med občasnimi razstavami so muzejski sodelavci v tem obdobju pripravili 19 lastnih razstav, povezanih z NOB (mednje štejemo tudi tiste, ki so obravnavale izbrane vsebine obdobja, kot so denarništvo, sodstvo, otroci, mladina), 28 razstav je bilo povezanih s posameznimi elementi partizanstva (delavnice, tiskarne in tehnika, saniteta, partizanska fotografija, plakati, tiski, veterina, kurirji, orožje in oprema), 17 jih je obravnavalo partizansko likovno umetnost, 18 likovnih razstav je predstavljalo posamezne umetnike, 2 socialno kritično umetnost in socialistični realizem, 8 razstav je bilo vsebinsko povezanih z

zgodovino KPS in KPJ (ob različnih obletnicah), 8 občasni razstavi je predstavilo Osvobodilno fronto OF, ljudsko oblast, ilegalo in antifašistični svet narodov osvobodjene Jugoslavije AVNOJ, 3 občasne razstave so obravnavale življenje in delo Josipa Broza - Tita, 3 posamezne skupine (kot so bili železničarji in španski borci), 1 razstava je bila posvečena zaključnim bojem leta 1945. Tri razstave – poleg tistih o zgodovini komunistične partije KP, ki so presegale le vojno obdobje – so bile povezane z obdobjem po drugi svetovni vojni (osvoboditev in izgradnja ter mladinske delovne akcije). Vodnik po Muzeju ljudske revolucije Slovenije je beležil, da so »sodelavci muzeja doslej pripravili 70 tematskih razstav, z večino teh je muzej gostoval po Sloveniji, z nekaterimi pa tudi po Jugoslaviji in v tujini: v Sovjetski zvezi, Nemški demokratični republiki, na Češkoslovaškem, Poljskem, v Romuniji in Italiji«.³

Med letoma 1960 in 1985 se je le 5 občasni razstavi ukvarjalo z okupatorjevimi zapori in taborišči, slovenskimi slikarji v koncentracijskih taboriščih in »dachauskimi« risbami. Le dve z izgnanci, in sicer šele 1968 in 1971, in ena s političnimi zaporniki, interniranci in izgnanci leta 1981.

Nasprotna protipartizanska in protirevolucionarna stran je bila zastopana z le dvema razstavama: *Zločini bele garde in domobrancev*, postavljeno na Sv. Urhu pri Ljubljani l. 1956, in stalno razstavo *Delovanje bele garde na Sv. Urhu*, odprto l. 1971. Obe sta bili pripravljene v kontekstu demonizacije nasprotnika v bratomornem spopadu, podobno kot je to bilo na panojih vseh treh omenjenih stalnih in na občasni razstavah, ki so obravnavale slovensko drugo svetovno vojno.

Če dodamo še 128 lastni muzejski in gostujoči razstavi drugih avtorjev, ki jih je med letoma 1948 do 1990 organiziral muzej, se vtis vsebinskih poudarkov ponovi. Dodatno se poveča število razstav o partizanskih vojaških enotah (brigadah, bataljonih in četah) ter lokalni predstavitev NOB, ki brez presenečenja ponavljajo uveljavljeni vsebinsko-kronološki vzorec. V povezavi z razstavami v spominskih sobah in lokalni kulturni domovi naraste število razstav o posameznih osebah, največkrat narodni herojih in revolucionarjih.⁴ Pri tem je nujno opozoriti, da so bile za obdobje druge svetovne vojne zbrane izjemno bogate zbirke predmetov in fotografij ter opravljeno ogromno dokumentacijsko delo. Zbirali so se tudi predmeti, ki niso sodili v osrednje muzejsko poslanstvo, a so ostali ohranjeni za poznejša raziskovanja in prezentacije.

Resne konceptualne spremembe in premiki so se začeli dogajati v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja, v širšem kontekstu družbenih

3 Matija Žgajnar, *Vodnik po Muzeju ljudske revolucije Slovenije*, Ljubljana: MLRS, 1980, str. 5.

4 Število razstav, ki jih ni bilo mogoče povsem ločiti po vsebinski sklopih, je povzeto po kronološkem seznamu razstav, ki ga je pripravila Ljudmila Osjak, *Razstave 1944–1998*, v: *Muzej novejši zgodovine 1948–1998*, Ljubljana: Muzej novejši zgodovine 1998, str. 71–76.

sprememb. To dogajanje z zahtevami po demokraciji, neavtoritarnosti in svobodi govora, z željo po prekinitvi molka o temnih in zamolčanih platih zgodovine, posebej iz obdobja druge svetovne vojne in časa po njej, lahko razumemo kot obliko slovenske »glasnosti«, ki ni v celoti obšla slovenskih muzejev.⁵ V srednjeevropskem prostoru je bil vrh tega zgodovinskega procesa padec Berlinskega zidu. Vse te značilnosti slovenske pomladi, skupaj z erozijo vrednot in razpadom prevladujoče oblastne ideologije in njenih nosilcev, so seveda posebna tema, ki jo omenjamo le kot širši kontekst muzejskih sprememb, ki je uokvirjal priprave za novo stalno razstavo o 20. stoletju. Ob koncu osemdesetih let so se namreč začeli pojavljati razmisleki, javne diskusije in polemike o konceptu, usodi in prihodnosti muzeja. Preobrazba se ni dotaknila le obravnavanega muzeja, ampak vseh muzejev in spominskih sob, saj je šlo za širši družbeni kontekst demokratizacije družbe, s prvimi večstrankarskimi parlamentarnimi volitvami in slovensko državno osamosvojitvijo.

Takrat so se uveljavile nove paradigme tudi v znanstvenem polju, v muzeologiji in zgodovinopisju, kjer je v ospredje stopala problematika vsakdanjega življenja, mikrozgodovine, imaginarij in zanimanje za navidezno obrobne teme in človeške usode. »Velike zgodbe«, »rdeče niti« in premočrtni zgodovinski razvoj, zgodovinske zakonitosti in »kolesja zgodovine« so bili vse bolj postavljeni pod vprašaj. Če povzamemo: vsebinska izhodišča muzejskega dela, zbiranja in hranjenja gradiva so bila najbolj prepoznavna prav na stalnih razstavah – leta 1965 postavljena razstava je bila brez vsebinskih sprememb odprta vse do leta 1990. Po vsebini in obliki je bila model številnim razstavam po Socialistični republiki Sloveniji in je bila po 25 letih povsem zastarela. Muzejska identiteta je bila v krizi, zaposleni prostorsko ujeti v gradu, potrebnem celovite obnove. Podrtje razstave je sovpadlo s prenovo muzejske stavbe in razpadom skupne jugoslovanske socialistične države, katere temelj so bili »revolucionarni in narodnoosvobodilni elementi«, ki jih je razstava primarno obravnavala. Spremembe so posledično vodile v razširitev muzejske dejavnosti na celotno 20. stoletje, z obdobjem prve svetovne vojne, slovenske osamosvojitve in vse do »današnjih dni«. Celoten proces lahko razumemo tudi kot boj za znanstveno in strokovno avtonomijo, ki je dolgo tlel, a se je v ustanovah z različnimi časovnimi dinamikami in intenzivnostjo začel v sredini osemdesetih let in se v resnici še ni povsem končal. V tem procesu vsebinske, kronološke in konceptualne »širitve« in preobrazbe, ki ga morda lahko označimo s pojmom iskanja spremenjenih vlog, vsebin in kronoloških točk sodobnega muzeja, so bile v delokrog muzeja

5 Muzej ljudske revolucije Slovenije je na primer med prvimi slovenskimi muzeji pristopil k Odboru za varstvo človekov pravic, na podlagi zbranih podpisov večine strokovnih delavcev. Pozneje so sledili tudi kolektivni pristopi nekaterih drugih slovenskih muzejev.

vključene številne dodatne vsebine in zbirke. Med njimi je bila tudi prva svetovna vojna in z njo povezane zbirke, ena od številnih vsebin, ki so v tem procesu preobrazbe dobile ustrezno mesto v zbiralni politiki in delovnih ter razstavnih programih muzeja. Po prenovi gradu, ki je potekala v letih 1990 in 1991, in po slovenski osamosvojitvi pa je bil na drugačnih miselnih izhodiščih preoblikovan v Muzej novejšje zgodovine. To ime je ustanova vse od leta 1991 uporabljala (skupaj s pojmom Cekinov grad) tudi na uradnem promocijskem gradivu in na prvi zloženki, ki je izšla leta 1991, čeprav je muzej pod imenom MLRS uradno sicer obstajal vse do 1994 (tako so bili še vedno naslovljeni delovni programi, poročila in uradni dopisi).

Stalna razstava z naslovom *Slovenci v 20. stoletju* je bila na podlagi novega koncepta po prenovi Cekinovega gradu odprta junija 1996. Postavitev je bila povezana z vsemi mogočimi diskusijami, tako na strokovnih svetih kot v širši javnosti.⁶ »Pri preobrazbi Muzeja ni šlo za poskus ponovnega brisanja preteklosti v skladu s kakšnimi novimi ideološkimi potrebami, ampak za poskus, da se prekine umetno ustvarjena ne celovitost obravnavanja preteklosti oziroma, da se preteklost v vsej svoji večplastnosti s 'svetlimi in temni trenutki' ponovno vzpostavi kot objekt muzejskega dela. Torej, da se umetno iztrgane, 'privilegirane' in izbrisane dele preteklosti umesti v celotni/celostni zgodovinski okvir svojega časa, ki šele omogoča njihovo razumevanje in proučevanje.«⁷ Za spremembo razstavnega koncepta devetih sob, ki so bile prej namenjene le 2. svetovni vojni oziroma NOB, s skromnim uvodom o naprednem delavskem gibanju in socialistični izgradnji, je bilo potrebnih precej prizadevanj in usklajevanj. Devetdeseta leta so bila na srečo precej odprta in vsaj delni uspeh muzejske prenove gre pripisati temu vzdušju, ko so bili ljudje po osamosvojitvi polni pričakovanj in želja. Le redki pesimisti so opozarjali, da je do prave, ponotranjene demokracije še dolga pot. Še dolgo so se, trideset let in več pozneje, ti procesi odpiranja muzeja različnim, tudi »zamolčanim« vsebinam in različnim javnostim razumeli kot domnevna prevlada zgodovinskega revizionizma.⁸

6 Koncept je bil prvič javno predstavljen 12. decembra 1990 v Kulturno-informacijskem centru v Križankah. »Z novo razstavo moramo narediti premik in v ospredje namesto partije postaviti usodo človeka in njegovo vsakdanje gospodarsko, kulturno in politično življenje v miru in vojnah preteklosti, torej predstaviti čim bolj celovito sliko zgodovinskega dogajanja na slovenskih tleh ...« Marko Štepec, Rokopis, prebran v KIC Križanke, 12. december 1990. *Kako si privoščiti videnje lastne zgodovine? Okrogla miza o slovenskih nacionalnih muzejih*, Delo, 12. april 1991, str. 27. Marko Štepec, *Zasnova stalne razstave Muzeja novejšje slovenske zgodovine*, Svobodna misel, št. 2, 24. januar 1992, str. 14.

7 Marko Štepec, *Guljenje rdeče pese zunaj schengenske zavese*, v: *Muzej novejšje zgodovine 1948–1998*, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1998, str. 31.

8 »Podani očitki, da se je Muzej šele v devetdesetih letih začel posvečati tabuiziranim temam, ki pred tem niso imele mesta v institucionalizirani naraciji, ne držijo. Predmeti in zgodbe, ki

O prezentaciji zamolčanih vsebin

Med letoma 1990 in 1998 je bilo postavljenih 36 razstav, med njimi stalna razstava *Slovenci v 20. stoletju*, ki je muzeju prinesla nominacijo za evropski muzej leta.⁹ Pridobljeni so bili tudi novi prostori za občasne razstave, ki so omogočali razprtje široke palete razstavnih vsebin, kar je povečalo število vsebinsko različnih razstav. Teme so se razpršile na celotno 20. stoletje, vključujoč prvo svetovno vojno, obdobje med obema svetovnima vojnama in slovensko samostojnost (3 razstave). Prav tako so bile fotografske zbirke vse bolj predstavljene po avtorskem ključu. Za zgodovinski muzej je bilo v razstavne programe vključeno presenetljivo veliko število razstav o umetnosti. Pri prezentaciji vsebin druge svetovne vojne je – razen razstave ob 50. obletnici konca vojne – v ospredje stopila vsebina reševanja zavezniških letalcev, najopazneje z razstavo *Reševanje zavezniških letalcev med narodnoosvobodilno borbo na Slovenskem* (1992–1993) in njenim gostovanjem v Washingtonu (maja 1995) pod naslovom *Reševanje zavezniških letalcev med drugo svetovno vojno v Sloveniji* ter v letalskem vadbenem centru v Rantoulu v ZDA (avgusta 1995), kjer je ostala odprta kot stalna razstava. Pojem revolucije, ki je bil prej osrednja točka muzejskega dela, se je – namesto da bi se ga reflektiralo in analiziralo – v tem procesu od glorifikacije do kritične analize počasi umikal v polje pozabe ali celo molka in nelagodja. Prav ta nereflektirana preteklost skupaj z nepokopanimi žrtvami ovira sproščeno ukvarjanje z zgodovino in vključevanje enakih kriterijev in vrednotenj pri obravnavi različnih kategorij žrtev in prostorov nasilja. Kot primer lahko podčrtamo, da je besedna zveza koncentracijska taborišča še vedno rezervirana za nacionalsocialistična in fašistična koncentracijska taborišča, navkljub dejstvu o mreži najtrših koncentracijskih taborišč v

jih je Muzej razstavil v naslednjih letih, so bili del muzejskih zbirk že pred t. i. 'demokratizacijo muzejev'. Vsekakor pa se je odpiranje tabuiziranih tem polpretekle nacionalne zgodovine ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let vpenjalo v val revizionizmov zgodovine. Odprtje tem, ki so bile obravnavane kot 'težke' ali 'problematične', je omogočalo prehod iz ideološko monopoliziranega muzeja med družbeno angažirane muzeje, ki se soočajo z zamolčano vsebino 'težke' dediščine in jo strokovno obdelujejo. Premik k revizionizmu zgodovine je zamajal razumevanje poslanstva Muzeja in vrednot, ki so jih do takrat posebej jale muzejske zbirke. Narativi o žrtvah, krvnikih in rednemu iskanju pravih nacionalnih domoljubov pa so Muzej kot strokovno ustanovo pahnili v igro političnih manipulacij ter bojov za prevlado interpretacij nacionalne preteklosti.« Kaja Širok, *Dvajseto stoletje v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, v: Muzej novejšje zgodovine Slovenije 1948–2018, 70 zgodb o XX. stoletju*, ur. Monika Kokalj Kočevar, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 10.

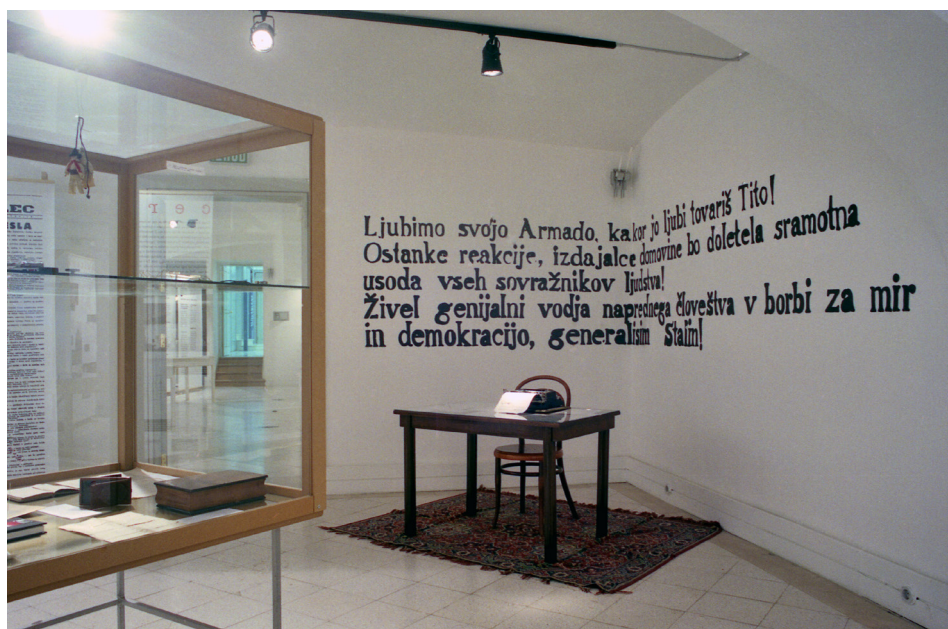
9 European Museum of the Year Award. The Candidates 1998 / Prix Européen du Musée de l'Année. Les Candidats 1998, str. 86.

socialistični Jugoslaviji. Vse to družbo še danes oddaljuje od zrelega, kritičnega odnosa do preteklosti in nenazadnje od demokracije.

Stalna razstava *Slovenci v 20. stoletju* je sprožila različne izjemno številne in nasprotujoče si odzive javnosti, zato se je nabral precej obsežen fond odmevov,¹⁰ v katerem se zrcali ves spekter slovenskih političnih bojov in na drugi strani vsa nerazrešena vprašanja skupne preteklosti. Muzej na polemike ni odgovarjal, izjema je bil odgovor na pismo Draga Jančarja, na katerega so avtorji razstave odgovorili s povabilom, da pripravi razstavo o temnih platih povojnega obdobja in vseh vidikov represije v socializmu in preganjanj opozicije, ki jih je na stalni razstavi pogrešal. Leta 1998 je tako nastala izjemno dobro obiskana razstava *Temna stran meseca* z obsežnim zbornikom.¹¹ Takrat se sploh nismo zavedali, da je bila to prva razstava v kateri od bivših socialističnih držav, ki je spregovorila o totalitarizmu in kršenju človekovih pravic pod komunistično oblastjo, z bogatim spremljajočim programom, številnimi sodelavci in v skladu s tem tudi z mednarodnim odmevom. V slovenskem prostoru je doživela pohvalne in kritične odmeve in za kratek čas postavila muzej v središče javne diskusije o preteklosti ter izpolnila vse tisto, kar si muzeji običajno le želijo. Takrat je bil narejen pomemben korak, ki danes verjetno ne bi bil več mogoč. V devetdesetih letih je bil muzej mnogo bolj avtonomna ustanova kot kadarkoli prej, ko je prevladoval naročniški odnos, in morda tudi pozneje po ukinitvi obeh muzejev (tako Muzeja slovenske osamosvojitve kot Muzeja novejše zgodovine Slovenije) in ustanovitvi novega Muzeja novejše in sodobne zgodovine Slovenije.

10 MNSZS, ZOPD, AŠ 429.

11 Drago Jančar ur., *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, Ljubljana: Založba Nova revija, 1998. Drago Jančar ur., *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990 – razstava v Muzeju novejše zgodovine*, od 26. novembra 1998 do 31. januarja 1999, Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 1998.

Slike 1–3: Razstava *Temna stran meseca*; Muzej novejšje zgodovine 1999.
(Foto: Sašo Kovačič, MNZS)

Med muzejske projekte, ki jih običajno označujemo s pojmi *težka, temačna, sporna, zamolčana* in *mračna dediščina*, lahko prištevamo vse tiste, ki so bili povezani s prvo ali drugo svetovno vojno, koncentracijskimi taborišči, nasiljem in refleksijo totalitarizmov ter so vplivali na življenje v 20. stoletju. Prvo svetovno vojno tokrat puščamo ob strani, ker je bila v obravnavanem kontekstu pogosto model za to, kako je z zadostne distance mogoče pogledati »prek strelskih jarkov«, in je posebej ob stoletnicah nasprotnike vse bolj združevala v skupni obsodbi vojn in se poenotila ob raziskovanju posameznih človeških usod. Od leta 1988 do 2025 je bilo v Muzeju novejšje in sodobne zgodovine Slovenije narejenih 25 razstav o prvi svetovni vojni, od leta 1996 je bila vključena v stalno razstavo in večino projektov, ki so se ukvarjali z nasiljem in vojnami v 20. stoletju.

Slika 4: Pogled na delček postavitve zaključne sobe razstave *Take vojne si nismo predstavljali ob stoletnici začetka prve svetovne vojne*. Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014. (Foto: Sašo Kovačič, MNZS)

Razstavni projekti in vsebine, ki so vključevale do takrat potlačene, zamolčane zgodbe, so praviloma sprožale polemike in odpirale prostor javni diskusiji. Bile so še vedno redke, a zato toliko bolj odmevne in prelomne. Z njimi je muzej prispeval k ustvarjanju drugačnega, bolj odprtega odnosa do preteklosti in drugačne spominske krajine. To lahko razumemo kot izpolnjevanje enega od muzejskih poslanstev in morda kot prispevek k spravnemu procesu ter poskusu soočanja in premagovanja dolgotrajnih posledic vojn in revolucij. Med njimi s posebno pozornostjo na pionirske in inovativne razstavne projekte omenjamo razstavo o slovenskem domobranstvu *Mati, domovina, Bog* ter razstave *Temna stran meseca*, *Kolo nasilja*, *Pot domov*, *Prikrito in zamolčano* in druge, ki so, skupaj z neuresničenimi projekti, praviloma sprožale različne medijske odmeve. Prav z njimi je muzej izpolnjeval svoje poslanstvo na križišču muzejske prezentacije, znanosti, popularizacije, izobraževanja in varovanja kulturnozgodovinske dediščine.

V istem času kot razstava *Temna stran meseca* je na podlagi dolgoletnega raziskovalnega dela dr. Monike Kokalj Kočever nastajala razstava o slovenskem domobranstvu pod naslovom *Mati, domovina, Bog* s prvim zbornikom o domobranstvu na Slovenskem. V njem je urednica uvodoma zapisala, da je

»njegov namen široko vedenje, da bi skušali razumeti dogajanje med drugo svetovno vojno«. ¹² Pozneje je dr. Monika Kokalj Kočevar doktorirala iz tematike prisilnih mobilizirancev in bila slovenska pionirka ukvarjanja z zbiranjem ustnih pričevanj. Njeni zbrani zvočni in video posnetki presegajo 500 enot. Ob tej razstavi so se prvič v muzejskih prostorih, za okroglo mizo, javno srečali in spregovorili predstavniki Zveze borcev narodnoosvobodilne borbe in predstavniki Nove slovenske zaveze. To so bili veliki koraki z daljnosežnimi posledicami, ki so bili pozneje pozabljeni in prekriti z novo naraščajočo polarizacijo.

21. stoletje: nedokončana tranzicija od otoplitve do združitve

Čeprav je mednarodna gostujoča razstava *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo* pod strokovnim vodstvom dr. Jožeta Dežmana ponovno morala iskati prostore zunaj Muzeja novejše zgodovine Slovenije in jih našla v Narodnem muzeju Slovenije, se muzejskih vrat k drugačnim pogledom ni več dalo popolnoma zapreti. Leta 2004 je medinstitucionalna razstava treh muzejev novejše zgodovine pod naslovom *Kolo nasilja* v ospredje postavila tako vojno nasilje kot nasilje vseh totalitarnih sistemov s številnimi sodelavci in uglednimi raziskovalci. Na razstavi so predmeti pripovedovali zgodbe različnih človeških usod in strategij preživetja v nečloveških razmerah kaznilnic in taborišč 20. stoletja. V njem so imeli različni totalitarni sistemi sicer visoko samo-predstavo, v kateri so pojmi nacionalne, rasne in socialne osvoboditve, napredka in premagovanja »starega sveta« povzročali in prikrivali skrajno nečloveškost, nasilje in množične smrti. Prek celotne razstave je bilo v »zunanjem hodniku« predstavljeno propagandno gradivo sistemov, ki so usodno vplivali na prevladujoče oblike nasilja in represije v Evropi 20. stoletja in množične smrti njenih prebivalcev. ¹³ Vsaka soba pa je imela tudi svoj »temni kotiček«, ki je razkrival prikrite resnice o posledicah represije, avtoritarnosti in kulta osebnosti. Razstava je bila odprta 31. maja 2004; s kolesom v vhodni avli Muzeja, ki so ga obiskovalci lahko tudi sami poganjali. Šlo je za rekonstrukcijo kolesa za črpanje vode, ki so ga poganjali kaznjenci, zaprti v kaznilnici na ljubljanskem gradu v 19. stoletju. »V kolesu in njegovem brezkončnem, brezciljnem in večnem vrtenju lahko prepoznamo ponavljajoči in neustavljivi ples nasilja« ¹⁴ in

12 *Mati, domovina, Bog*, ur. Monika Kokalj Kočevar, Ljubljana: Muzej novejše zgodovine, 1999, str. 7.

13 Marko Štepec, Iz dokumentacije in scenarija razstave *Kolo nasilja*.

14 Marko Štepec, *Kolo nasilja*, v: *Kolo nasilja*, Monika Kokalj Kočevar ur., Ljubljana, Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2004, str. 178.

izhodišče koncepta razstavnega projekta, ki so ga pripravili trije slovenski muzeji. Eno od izhodišč razstavnega projekta je bilo, »da jasno razmeji in obiskovalcem pokaže razliko med totalitarizmom in demokracijo, med suženjstvom in svobodo, med vojno in mirom, med nasiljem in nenasiljem, med pravno in brezpravno državo«.¹⁵

Slika 5: Uvodni prostor razstave *Kolo nasilja*. Rekonstrukcijo kolesa v vhodni avli so lahko poganjali obiskovalci sami. Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2004. (Foto: Sašo Kovačič, MNZS)

15 Prav tam, str. 177.

Slika 6: Del temne sobe na razstavi *Kolo nasilja*, namenjene predstavitvi nasilja, kršenja človekovih pravic, zaporov in koncentracijskih taborišč v času socialistične Jugoslavije; Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2004. (Foto: Sašo Kovačič, MNZS)

Razstava *Okupacija in revolucija v Sloveniji 1941–1946* je bila odprta mesec dni pred razstavo *Podobe družabnosti*, ki priča, kako se je muzej razprl v raznovrstno bogastvo vsebin. Muzej je takrat oblikoval precej zrel, vsebinsko raznovrsten program, ki je obiskovalcem predstavil različne mogoče poglede in vstopne v 20. stoletje v razponu od *Družabnega življenja* in *Slovenk v dobi moderne* do *Kolesa nasilja* in *Slovencev v prvi svetovni vojni*. V tem miselnem obzorju, pod vodstvom dr. Monike Kokalj Kočevar in dr. Marka Štepca, je leta 2015 nastala tudi razstava *Pot domov*. Združila je več slovenskih muzejev in raziskovalcev, ki so prispevali osebne zgodbe povratkov domov. Prek izkušnje živih se je dotaknila tudi mrtvih, ki se domov niso nikoli vrnili. V izhodišču projekta je bila Homerjeva *Odiseja* in dolgoletno vračanje njenega arhetipskega junaka domov, na rojstno Itako. »Pot domov in vrnitev posameznikov sta bili izhodišči in osrčje razstavne pripovedi. Njihove spominske in dnevniške zapise namreč lahko beremo kot potopise po svetovnem zemljevidu krajev in duhovnih poteh preteklosti, ki jo še vedno živimo. Osebne izkušnje,

stiki s svojci, redki ohranjeni drobci s 'poti' in 'zgodbe' o vračanju, ki so pogosto pravi potopisi in pričevanja o nesmislu vojne, so bili osnova razstavnega projekta. Pri tem smo bolj kot o vojnah razmišljali o njihovih posledicah in ljudeh, ki so jih doživeli – posameznikov z imeni in priimki v vsej njihovi neponovljivosti.«¹⁶ Razstava se torej ni neposredno ukvarjala z nasiljem, ampak ga je subtilno reflektirala in v ospredje postavila konkretne osebe z njihovimi življenjskimi zgodbami, ki so se razprle v mrežo različnih življenjskih izkušenj: »Preživeli nosijo s seboj njihovo in svojo izkušnjo srečanja s smrtjo, pogosto množično smrtjo na bojnem polju, v ujetniških in uničevalnih taboriščih ali brezimnih breznihi. 'Mogoče ni pretirano, če pravim: da bi vse solze zbral, ki so v tem bojnem času tekle, morebiti bi mlinsko kolo gnale,' lahko beremo v pismu Roze Simonič, ki se je ohranilo skupaj z enim redkih dnevnikov iz obdobja prve svetovne vojne, ki ga je pisala ženska roka.«¹⁷ Kar devet pričevalcev – številnih med njimi danes, deset let pozneje, ni več med nami – je bilo prisotnih na odprtju in z nasprotnih strani v drugi svetovni vojni so spregovorili o lastnih izkušnjah.

16 Marko Štepec, *Pot domov, Zgodbe o vračanju*, v: *Pot domov*, ur. Monika Kokalj Kočever in Marko Štepec, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2015, str. 7.

17 Prav tam.

Slike 7–9: Uvodni prostor in del postavitve namenjene drugi svetovni vojni na občasni razstavi *Pot domov*. Na spodnji fotografiji so pričevalci na odprtju razstave. Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2015. (Foto: Sašo Kovačič, MNZS)

Med razstavami, ki so uspešno reflektirale našo zamolčano preteklost, je bila prva razstava o povojnih pobojih in zamolčanih grobovih dr. Mitje Ferenc *Prikrito in očem zakrito*, ki je po odprtju v Celju 30. maja 2005 gostovala tudi v MNZS v Ljubljani in pozneje v Mariboru, Novem mestu in Kočevju. Od takrat je sledila vrsta lastnih in gostujočih razstav, ki so sistematično predstavile različne skupine odrinjenih in zamolčanih žrtev nasilja in odprle celovito mrežo pogledov in interpretacij na slovensko in evropsko preteklost: *Okupatorjevo izganjanje Slovencev 1941–45*, *Mobiliziranci v nemško vojsko*, *Enotni v zmagi* ob 15. obletnici osamosvojitve Slovenije, *Madžarska revolucija 1956*, *Prekomorci*, *Hitlerjeva dolga senca*, *Boj proti veri in cerkvi 1945–1961*, *Vojna v vojni – o oboroženem protisovjetskem uporu v Litvi v letih 1944–1953*, *Slovensko meščanstvo – od vzpona nacije do nacionalizacije*, *Fašizem in Sloveni*, *Berlin november 1989*. Večkrat prenovljene sobe stalne razstave *Slovenci v 20. stoletju* so bile takrat pod naslovom *Slovenija 1945–1960* dopolnjene z vsebinami in drobci gradiva, ki je bilo zbrano za razstavo *Temna stran meseca*. V tem obdobju je bilo pripravljenih 72 razstav s temnimi poglavji zgodovine kot enakovredno in neproblematično sestavino muzejskega dela in poslanstva.¹⁸ Pri tem je nujno opozoriti, da je muzej od devetdesetih let 20. stoletja dalje izrazito okrepil tudi mednarodno sodelovanje v evropskem prostoru, z gostovanji lastnih razstav, predavanji na konferencah in pozneje tudi s sodelovanji pri evropskih projektih. V kontekstu obravnavanja »težkih, spornih« vsebin se je, posebej z delom dr. Monike Kokalj Kočevar, uveljavil na področju raziskovanja prisilne mobilizacije v nemško vojsko in usod taboriščnikov v nemških koncentracijskih taboriščih. Njena dolgoletna sodelovanja v mednarodnih znanstvenih skupinah in odborih taboriščnikov so povečala vpliv muzeja in možnosti mednarodne primerjalne analize in valorizacije stanja raziskav na tem področju.¹⁹

Opomba namesto zaključka

Muzej je s svojim delom nadaljeval na podlagi različnih interpretacij in pogledov, ki so morda imeli tudi svoj spraven potencial. Zdelo se je, da se je prehodno obdobje, v katerem smo predolgo živeli, končalo. 19. januarja 2023 pa se je s sklepom o ukinitvi Muzeja slovenske osamosvojitve in obenem tudi

18 Jožica Šparovec, Sašo Kovačič, *Seznam razstav Muzeja novejšje zgodovine Slovenije v obdobju 2005–2010*, Muzejske novice / Museum News, št. 1, 2010, str. 2–3.

19 Konec leta 2025 je npr. posledično izšel obsežen zbornik *Slovenski taboriščniki v sistemu nacističnih koncentracijskih taborišč*, ur.: Monika Kokalj Kočevar, Boris Hajdinjak in Darja Jan, Ljubljana: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, 2025.

Muzeja novejšje zgodovine Slovenije pokazalo, da je to bila le iluzija, da se preteklost neizprosno ponavlja in da je prehodnost naša življenjska usoda. Glede na to, da je bila slovenska osamosvojitev tista redka skupna točka preteklosti 20. stoletja, ki nas je združevala, se je vsaj za trenutek zazdelo, da se približuje tudi tako zelena sprava. Muzej se je ponovno preimenoval, tokrat le v slovenščini, v Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije in »preteklost« se je ponovno vrnila, bolj živa, kot je kadarkoli bila, in pokopala strokovno avtonomijo. Kljub vsem pozivom mednarodnih muzejskih organizacij k obravnavanju spornih in problematičnih vsebin razstava o več kot 3.500 ubitih in zasutih v breznu pod Macesnovo gorico po drugi svetovni vojni ni bila sprejeta v muzejski delovni program. To seveda ni ustavilo njene postavitve, ponovno drugje, v drugih prostorih, zunaj obravnavanega muzeja, in prav tako ni ustavilo poznejših dobro obiskanih gostovanj in širših evropskih odmevov razstave. S 23. junijem 2026 je bilo muzeju vrnjeno ime Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Sliki 10–11: *Večni kamen*, Muzej novejšje zgodovine, 1998 (Foto: Sašo Kovačič, MNZS). Na izpraznjenem mestu pred muzejem, kjer je do leta 1990 stal kip Josipa Broza - Tita, je 1996 Janez Jordan postavil skulpturo *Večni kamen*. Izpred Muzeja novejšje zgodovine Slovenije je bila leta 2000 odstranjena.

Slika 12: Odstranjevanje skulpture Janeza Jordana *Večni kamen*; Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2000. (Foto: Sašo Kovačič, MNZS)